پژوهشنامهٔ ایرانی سیاست بین الملل، دورهٔ ۱۲، شمارهٔ ۲، شمارهٔ پیاپی ۲۴، بهار و تابستان ۱۴۰۳
دورهٔ انتشار: شش ماهنامه * شاپا چاپی: 2322-3472 * شاپا الکترونیک: 2717-3402
https://doi.org/10.22067/irlip.2024.82366.1387
مـــقالهٔ پژوهشـــی
تاریخ دریافت : ۱۴۰۱/۰۲/۲۱ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۹/۱۱

بررسی توسعه سدسازی ترکیه (گاپ و داپ) بر اساس منطق پیامدنگری آن بر کشورهای پیرامونی (با رویکردی حقوقی)

طاهر حیدرزاده[۱]، رحمت حاجی مینه[۲*]

چکیده

اجرای پروژه‌های عظیم سدسازی ترکیه بر روی رودخانه‌های بین‌المللی دجله، فرات و ارس تبعات و پیامدهای مختلفی برای کشورهای پیرامونی به‌وجود آورده است. این اقدام، واکنش‌هایی از سوی دولت‌های پایین دست به همراه داشته است که ارتباط مستقیم با حقوق این دولت‌ها و تعهدات دولت بالادست از منظر حقوق بین‌الملل دارد. هر چند که ترکیه در واکنش به این انتقادات و توجیه سدسازی آن را مسأله‌ای داخلی در چارچوب حاکمیت ملی عنوان کرده است اما به لحاظ پیامدنگری این سیاست ترکیه برای کشورهای پیرامونی، نمی‌توان آن را محدود به حاکمیت ملی دانست. از این رو، هدف این مقاله، بررسی ابعاد حقوقی سدسازی ترکیه (گاپ و داپ) بر اساس منطق پیامدنگری آن بر کشورهای پیرامونی (ایران، سوریه و عراق، ارمنستان، جمهوری آذربایجان) می‌باشد. پرسش اصلی پژوهش این‌گونه مطرح می‌شود که سدسازی‌های عظیم ترکیه در قالب پروژه‌های گاپ و داپ از منظر حقوقی با کدام موارد حقوق داخلی و حقوق بین‌الملل قابل تفسیر می‌باشد؟ بر اساس روش کیفی با رویکرد حقوقی، فرضیه اصلی این است که سدسازی‌های متعدد ترکیه بر روی رودخانه‌های بین‌المللی دجله، فرات و ارس در قالب

۱- دکترای روابط بین الملل، مدرس دانشگاه، دانشکده علوم انسانی، واحد ایلام، دانشگاه آزاد اسلامی، ایلام، ایران.
ORCID: 0000-0003-1009-5966 Email: Dr.taherheidarzadeh@gmail.com
۲- *نویسنده مسئول: دانشیار روابط بین‌الملل، گروه حقوق، واحد تهران شرق، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.
ORCID: 0000-0002-1225-9541 Email: r.hajimineh@gmail.com

پروژه‌های گاپ و داپ از منظر حقوق داخلی نقض ماده نخست حقوق اقلیت‌ها و ماده ۲۷ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی و از منظر حقوق بین‌الملل نقض ماده ۵ حقوق آبراهه‌های بین‌المللی مبنی بر استفاده منصفانه و در تعارض با قاعده عدم خسارت، اصل پیشگیری و احتیاط در حقوق بین‌الملل محیط زیست می‌باشد.

واژگان کلیدی: کشورهای غرب آسیا، پروژه‌های گاپ و داپ، حقوق اقلیت‌ها، حقوق آبراهه‌های بین‌المللی، حقوق بین‌الملل محیط زیست.

Investigating the development of Turkey's dam construction (GAP and DAP) based on the logic of its impact on the surrounding countries (with a legal approach)

Taher Heidarzadeh[1], ***Rahmat Hajimineh**[2]

Abstract

The implementation of Turkey's huge dam construction projects on the international rivers Tigris, Euphrates and Ars has caused various consequences for the neighboring countries. This action has brought reactions from the downstream governments that are directly related to the rights of these governments and the obligations of the upstream government from the perspective of international law. Although Turkey responded to these criticisms and justified the construction of dams as an internal issue within the framework of national sovereignty, but in terms of the consequences of this Turkish policy for the surrounding countries, it cannot be considered limited to national sovereignty. Therefore, the purpose of this article is to investigate the legal aspects of Turkey's dam construction (Gap and DAP) based on the logic of its consequences on the surrounding

1 PhD in International Relations, University Lecturer, Faculty of Humanities, Ilam Branch, Islamic Azad University, Ilam, Iran.
0000-0003-1009-5966 ORCID: Email: Dr.taherheidarzadeh@gmail.com
2 *Corresponding Author: Associate Professor in International Relations, Department of Law, East Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.
0000-0002-1225-9541 ORCID: Email: r.hajimineh@gmail.com

پژوهش‌نامه ایرانی سیاست بین‌الملل، سال ۱۲، شمارهٔ ۲، شماره پیاپی ۲۴، بهار و تابستان ۱۴۰۳

countries (Iran, Armenia, Azerbaijan, Syria and Iraq). The main question of the research is that Turkey's huge dam constructions in the form of GAP and DAP projects can be interpreted from a legal point of view with which domestic law and international law cases? which, with a descriptive-analytical method, evaluates the hypothesis that Turkey's numerous dams on the international rivers Tigris, Euphrates and Aras in the form of GAP and DAP projects, from an internal point of view, violate the first article of the rights of minorities and article 27 of the International Covenant on Civil and Political Rights. From an international point of view, it is contrary to Article 5 of the rule of fair use in international waterway rights and in conflict with the rule of no damage, the principle of prevention and caution in international environmental law.

Key words: West asian countries, GAP and DAP projects, Minority rights, International waterways rights, International environmental rights.

مقدمه

اجرای پروژه‌های عظیم سدسازی توسط ترکیه درسرچشمه رودخانه‌های بین‌المللی دجله، فرات و ارس طی چند دهه اخیر تبعات و پیامدهای مختلفی را برای کشورهای منطقه (جمهوری اسلامی ایران، سوریه، عراق، ارمنستان و جمهوری آذربایجان) به‌وجود آورده است. افزایش جمعیت، فقر شدید، ناامن بودن منطقه و جنگ‌های پی در پی مشکلات اصلی مردمی است که در حوزه آبخیز دجله، فرات و ارس زندگی می‌کنند. توزیع نابرابر آب از دلایل اصلی بیشتر جنگ‌هایی است که در این حوزه اتفاق می‌افتد که باعث ایجاد موقعیت ناپایدار اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و ناامن شدن منطقه می‌شود. رگ‌های حیاتی کشورهای ترکیه، سوریه، عراق، ایران، ارمنستان و جمهوری آذربایجان رودخانه‌های دجله، فرات و ارس می‌باشند که جریان این رودها در این مناطق موجب توسعه و ادامه زندگی در این کشورها می‌گردد. در صورتی که جریان این رودها با هرگونه مشکل مواجه گردد، آسیب‌های جبران ناپذیری به ساکنین این حوضه آبخیز وارد می‌شود. حوضه رودهای دجله، فرات و ارس زمانی به بحران تبدیل شد که کشورهای بالادست به ویژه ترکیه به ایجاد سدهای بزرگی بر روی این رودها پرداختند و زمینه بحران آب را بوجود آوردند. انبوه پروژه‌های سدسازی ترکیه تبعات منفی بسیاری برای کشورهای منطقه (ایران، سوریه، عراق، ارمنستان و جمهوری آذربایجان) داشته است. پروژه‌های سدسازی آناتولی جنوب شرقی (گاپ) و آناتولی شرقی (داپ) جزء مهم‌ترین پروژه‌های سدسازی ترکیه محسوب می‌شوند که برای منطقه مشکلات زیست محیطی بی‌شماری بوجود آورده است. این فعالیت‌ها موجب نابودی پوشش گیاهی و تخریب تالاب‌ها و

کمبود آب برای ساکنین این مناطق و ضربه به کشاورزی، دامپروری و ماهیگیری شده است. سدسازی‌های ترکیه علاوه بر این که موجب خشک شدن تالاب‌ها و نابودی زیستگاه گونه‌های زیستی شده به منشاء بروز ریزگردها نیز تبدیل شده است که معضلی برای تمام کشورهای منطقه است. در واقع اگر پروژه سدسازی‌های ترکیه و پیامدهای زیست محیطی آن ادامه پیدا کند، مسائل امنیتی تشدید شده و حتی ممکن است بحران آب، جنگ آب در منطقه را به همراه داشته باشد. موضوعی که دارای ابعاد چندگانه ژئوپلیتیک، امنیتی، زیست محیطی و ... است و بر همین اساس، همانطور که در پیشینه پژوهش اشاره شده است از رهیافت‌های مختلفی برای مطالعه این ابعاد بهره گرفته شده است. یکی از رویکردهایی که می‌تواند با توجه به ابعاد منفی این سدسازی‌ها، زمینه مشترک همکاری منطقه‌ای مبتنی بر ارایه راه حل باشد رویکرد حقوقی است لذا سؤال اصلی پژوهش این است که، سدسازی‌های عظیم ترکیه در قالب پروژه‌های گاپ و داپ از منظر حقوقی چگونه قابل تفسیر است؟

۱. پیشینه پژوهش:

با توجه به اهمیت پروژه‌های سدسازی ترکیه، در سال‌های اخیر تعداد پژوهش‌ها در این زمینه به‌ویژه پروژه گاپ زیاد شده است که به نمونه‌هایی از آن‌ها اشاره می‌شود. جان‌پرور و عباسی (۱۴۰۰) در مقاله‌ای با عنوان «مناسبات ایران و ترکیه از منظر منابع آبی» به بررسی منابع آب و این که منابع آب چگونه و از طریق چه عواملی بر مناسبات دو کشور ایران و ترکیه اثر می‌گذارد، می‌پردازد و به پارامترهای تأثیرگذار بر مناسبات آبی ایران و ترکیه اشاره دارد که از نقاط قوت مقاله می‌باشد. رمضانی‌قوام‌آبادی و زارع (۱۴۰۰) در مقاله خود با عنوان «مناقشات محیط زیستی کشورهای حوضه آبریز دجله و فرات در خصوص سدسازی دولت ترکیه از منظر حقوق بین‌الملل» عنوان می‌کنند که ترکیه با اجرای پروژه گاپ موجب شده است تا آب رودهای دجله و فرات کاهش پیدا کند که سبب ایجاد بیابان‌زایی و ایجاد کانون بحرانی ریزگردها در منطقه شده است. توحیدی و کیخسروی (۱۳۹۸) در مقاله‌ای با عنوان «خلا معاهداتی: لزوم کنکاش در تعهدات بین‌المللی دولت‌ها در فرایند سدسازی از دیدگاه حقوق بین‌الملل» عنوان می‌کنند که امروزه فقدان مقررات قراردادی بین‌المللی در خصوص تعهدات بین‌المللی دولت‌ها در فرایند سدسازی منجر شده است که بسیاری از دولت‌ها از جمله ترکیه با استناد به دکترین حاکمیت مطلق سرزمینی سدهای

بی‌شماری در قلمرو سرزمینی خود بسازند. آردا بیلگن[1] (۲۰۱۹) در مقاله‌ای با عنوان«پروژه آناتولی جنوب شرقی آناتولی در ترکیه: دیدگاهی جایگزین درباره دلایل اصلی اجرای گاپ» به بررسی دلایل اصلی اجرای پروژه سدسازی گاپ پرداخته که محور اصلی این مقاله ارائه یک روایت جایگزین به جای روایت رسمی ترکیه در خصوص اهداف اصلی پروژه گاپ با محوریت تغییر وضعیت سیاسی، اجتماعی، جمعیتی و فرهنگی مناطق جنوب شرق ترکیه می‌باشد. لورا مایجر[2] (۲۰۱۸) در مقاله خود با عنوان «پروژه جنوب شرقی آناتولی (گاپ) آب، ضد شورش و درگیری»، به مسأله کرده اشاره می کند. این مقاله رابطه چند بعدی بین آب و درگیری را نشان می‌دهد که در پیوند بین گاپ و درگیری ترکیه با پ. ک. ک نشان داده شده است که هم می‌تواند زمینه‌ساز صلح باشد و هم درگیری را در منطقه زیاد کند. باوجود تمام وعده‌های توسعه مبتنی بر آب، گاپ منجر به بهبود قابل توجهی در وضعیت اجتماعی -اقتصادی منطقه نشده است. با توجه به موارد فوق این پژوهش سعی بر آن دارد که تبعات سدسازی ترکیه در قالب پروژه‌های گاپ و داپ، بر کشورهای منطقه از منظر حقوق بین‌الملل شامل:حقوق آبراهه‌های بین‌المللی، حقوق بین‌الملل محیط زیست و حقوق اقلیت‌ها (کردهای ترکیه) را مورد مطالعه قرار داده و راهکارهای مناسب در جهت پیشگیری از تبدیل چالش‌های موجود حوضه‌ی مربوطه به بحران‌های بین‌المللی در زمینه موضوع تحقیق ارائه نماید که از جنبه‌های مهم و نوآوری در پژوهش حاضر می‌باشد.

۲. چارچوب نظری پژوهش

پروژه سدسازی ترکیه و پیامدهای آن بر کشورهای پیرامونی موضوعی با پیامدهای چندگانه ژئوپلیتیک، زیست محیطی، امنیتی و غیره است که می‌توان آن را از منظر تئوری‌های مختلف بررسی کرد. آنچه که در این مقاله مورد بررسی قرار گرفته است، بعد حقوقی مسئله است که از منظر حقوق بین‌الملل با تأکید بر حقوق آبراهه‌های بین‌المللی، حقوق بین‌الملل محیط زیست و حقوق اقلیت‌ها (حقوق کردهای ترکیه) به بررسی هر کدام از این اصول و قواعد حقوقی بین‌الملل می‌پردازیم.

۲-۱. حقوق آبراهه‌های بین‌المللی

منظور از آبراهه‌های بین‌المللی آبراهه‌های فرا سرزمینی می‌باشد که فراتر از یک کشور قرار می‌گیرند. امروزه رودخانه‌های بین‌المللی (فرامرزی) عاملی بسیار مهم در مناسبات سیاسی و دیپلماتیک بین کشورها

1- Arda Bilgen
2- Laura Meijer

به شمار می‌روند که بایستی حقوق آبراهه‌های بین‌المللی مورد توجه بیشتری قرار گیرد (Zaki et al., 2015, 38). یکی از برجسته‌ترین و مهم‌ترین هنجارها در حقوق بین‌الملل آب و در ارتباط با مدیریت یک آبراهه بین‌المللی، اصل استفاده معقول و منصفانه است. هدف این اصل دستیابی به منافع و استفاده بهینه از یک آبراهه، بر مبنای روشی پایدار و حفاظت کافی از این منابع است که اصل استفاده معقول و منصفانه در سطح جهانی مورد پذیرش واقع شده است (Kirschner & Tiroch, 2012). همچنین از پایه‌های اساسی قواعد و مقررات بین‌المللی آب، تعهد به عدم ورود خسارت به سایر کشورهاست. این بدان معنی است که فعالیت‌های مرتبط با آبراه‌های بین‌المللی منجر به آسیب رساندن به کشورهای حوضچه‌های آبریز نشود (Kirschner, 2012, 356).تمام دولت‌های یک حوضه آبی دارای حق برابر در استفاده از منافع یک آبراهه بین‌المللی بوده و هیچ دولتی دارای حق تقدم یا برتر در خصوص منابع مشترک آبی نمی‌باشد. در عمل شاید بتوان گفت استفاده از یک آبراهه تا زمانی که موجب زیان قابل ملاحظه به دیگر کشورهای هم کرانه با آن نشود، معقول و منصفانه است (Helal, 2007). رکن اساسی دیگر حقوق بین‌الملل آب، تعهد به عدم خسارت جدی در خصوص کشورهای ساحلی است که تحت عنوان قاعده عدم خسارت و در قالب اصل استفاده غیر زیان‌بار از سرزمین در حوزه حقوق بین‌الملل محیط زیست نیز عنوان می‌شود و به معنی جلوگیری از ورود خسارت ناشی از اقدام‌های دولت‌ها در ارتباط با یک حوضه آبی، به سایر دولت‌های ساحلی است. منطق اساسی این قاعده آن است که یک دولت نمی‌تواند از سرزمین خود به نحوی استفاده کند که موجب خسارت و آسیب به حقوق و منافع دیگر دولت‌ها شود و نیز نمی‌تواند اجازه چنین استفاده‌های را به سایر دولت‌ها از سرزمین خود بدهد (Ramazani qawamabadi & Zare, 2021, 207-208). اصول مسلم حقوق بین‌الملل عرفی در مورد بهره‌برداری و استفاده از رودهای بین‌المللی شامل اصل استفاده معقول و منصفانه، تعهد به عدم ورود خسارت، اخطار، مشاوره و تبادل اطلاعات و در نهایت ارزیابی تأثیرهای محیط زیستی فرامرزی است که در دکترین حقوق بین‌الملل و رویه قضایی بین‌المللی نیز بارها انعکاس یافته است. از بین قواعد و مقررات و معاهدات تصویب شده، کنوانسیون **۱۹۹۷** سازمان ملل در رابطه با قواعد و مقررات غیر کشتیرانی از آبراهه‌های بین‌المللی، کنوانسیون اسپو، قواعد هلسینکی (۱۹۶۶)، کنوانسیون آب اروپا، و قواعد برلین (۲۰۰۴) از جمله قواعد و مقررات مهم در زمینه حقوق بین‌الملل آبی محسوب می‌شوند (Alioglu, 2019, 16-17). بر اساس معاهدات بین‌المللی هیچ کشوری نمی‌تواند به تنهایی از آب رودخانه‌هایی که حوضه مشترک دارند استفاده کند و آن را در انحصار خود بگیرد. معاهدات مختلفی در این زمینه از جمله معاهده سال ۱۷۹۶ لاهه، معاهده ۱۸۰۴ پاریس، معاهده

۱۸۱۵ وین، معاهده ۱۹۱۲ بارسلون و کنفرانس ۱۹۱۱ مادرید وجود دارد که همگی بر عدم ایجاد هرگونه تغییر در مجرای رود بین‌المللی تأکید دارند. توافق ۱۹۲۳ ژنو نیز بر ضرورت مشورت هنگام ایجاد تاسیسات در مجرای رود و ضرورت گفتگو در صورت وارد شدن زیان به کشور دیگر تأکید دارد. در سال ۱۹۶۶ و در نشست هلسینکی هر گونه برداشت بین‌المللی از آب‌های بین‌المللی از سوی یک کشور را منع می‌کند. قواعد مهم و بین‌المللی دیگری که در این زمینه وجود دارد، قواعد برلین است که مسائل مختلف مرتبط با منابع آبی را که قواعد هلسینکی و کنوانسیون ۱۹۹۷ سازمان ملل در نظر نگرفته‌اند را پوشش می‌دهد (Salman, 2007).

۲-۲. حقوق بین‌الملل محیط زیست

با توجه به آثاری که پروژه‌های سدسازی بر روی محیط زیست گذاشته است بررسی قواعد و حقوق بین‌الملل محیط زیست حائز اهمیت فراوانی است. حقوق محیط زیست، مجموعه قواعد و مقرراتی است که به تنظیم روابط انسان با محیط پیرامون خود می‌پردازد (Taghizadeh ansari, 2014, 37). حقوق بین‌الملل محیط زیست یکی از گسترده‌ترین و به روزترین شاخه‌های حقوق بین‌الملل عمومی است که وظیفه آن تنظیم کردن روابط تابعان حقوق بین‌الملل در عرصه حفاظت از محیط زیست می‌باشد (Purashmi & Arghand, 2017). در حقوق بین‌الملل محیط زیست به‌طور مثال می‌توان به ممنوعیت ایجاد عمدی آلودگی فرامرزی و تخریب وسیع محیط زیست به عنوان قواعد آمره اشاره کرد که این قواعد برای کلیه دولت‌های عضو جامعه جهانی گذشته از این که مورد رضایت دولت‌ها باشد یا نباشد، الزام‌آور هستند.

امروزه بیش از ۳۰۰ معاهده بین‌المللی چند جانبه و بیش از ۷۰۰ معاهده بین‌المللی دوجانبه وجود دارد. از مهم‌ترین کنوانسیون‌های منعقد شده در زمینه محیط زیست می‌توان به کنوانسیون تنوع زیستی ریودوژانیرو۱۹۹۲، کنوانسیون سازمان ملل متحد برای بیابان‌زدایی پاریس۱۹۹۴، کنوانسیون تالاب‌های بین‌المللی رامسر ۱۹۷۱، کنوانسیون‌حقوق دریاها ۱۹۸۲، کنوانسیون حمایت از میراث فرهنگی یونسکو۱۹۷۲ و کنوانسیون تغییرات آب و هوایی، نیویورک (۱۹۹۲) و... اشاره کرد. کنوانسیون ارزیابی اثرات محیط زیستی فرامرزی (کنوانسیون اسپو) در ۲۵ فوریه سال ۱۹۹۱ توسط ۲۹ کشور در فنلاند امضا شد و در ماه می ۲۰۰۱ توسط ۳۵ کشور تصویب شد. در حالت کلی و با بررسی مواد کنوانسیون اسپو می‌توان برخی از مهم‌ترین بخش‌های این کنوانسیون را اطلاع رسانی کشورهای ساحلی از آسیب‌های احتمالی، تهیه اسناد مربوط به ارزیابی اثرات محیط زیستی، مذاکره بین کشورهای درگیر و تصمیم‌گیری در مورد اجرای

پروژه‌ها دانست (Marshen, 2011). درمقدمه کنوانسیون اسپو عنوان می‌شود که طرفین باید به منظور تقویت همکاری جهت ارزیابی اثرات محیط زیستی مرزی، اهمیت توسعه سیاست‌های پیشگیرانه و همچنین کاهش و نظارت بر اثرات زیان‌بار محیط زیستی در محدوده مرزی اقدام کنند (Cassar & Bruch, 2003).

۲-۳. حقوق اقلیت‌ها (حقوق کردهای ترکیه)

تغییرات عمده‌ای که پس از جنگ جهانی اول و دوم در مرز برخی کشورها رخ داد باعث اختلاط نژادی، مذهبی و قومی ملت‌ها شد و موضوع اقلیت‌ها و رعایت حقوق آن‌ها را بیش از بیش آشکار ساخت و بر این اساس، نظام بین‌الملل حمایت از اقلیت‌ها به وجود آمد. با درج اصل عدم تبعیض در منشور ملل متحد، اعلامیه جهانی حقوق بشر و دیگر اسناد حقوق بشری در واقع اقلیت‌های قومی، نژادی، دینی و زبانی تحت حمایت حقوق بین‌الملل قرار گرفتند. در حقوق بین‌الملل با وجود حمایت عام اسناد حقوق بشری از اقلیت‌ها، تنها سند بین‌المللی حمایت‌کننده از آنان به طور خاص، «اعلامیه حقوق افراد متعلق به اقلیت‌های ملی، قومی، مذهبی و زبانی» است که طبق ماده اول این اعلامیه کشورها از وجود هویت ملی یا قومی، فرهنگی، مذهبی و زبانی اقلیت‌ها در سرزمین خود حمایت کرده و ایجاد شرایط خاص را به منظور اعتلای این هویت، تسهیل می‌کنند (Nik rosh rostami, 2020, 15-16). ماده نخست کنوانسیون چارچوب حمایت از اقلیت‌های ملی شورای اروپا به صراحت به این واقعیت اذعان دارد که: حمایت از اقلیت‌های ملی و حقوق و آزادی‌های اشخاص متعلق به این اقلیت‌ها، بخش جدایی ناپذیر حمایت بین‌المللی از حقوق بشر است و بر این اساس در چارچوب همکاری‌های بین‌المللی قرار می‌گیرد (Fadaeli, 2017, 15). کنوانسیون منع و مجازات ژنو سال ۱۹۴۸، اعلامیه رفع تمامی اشکال نابرابری و تبعیض مبتنی بر مذهب و عقیده، کنوانسیون حقوق کودک یونسکو سال ۱۹۶۰، اعلامیه جهانی حقوق بشر، کنوانسیون پیشگیری و مجازات جنایت نسل‌کشی، کنوانسیون بین‌المللی حذف کلیه اشکال تبعیض نژادی مصوب سال ۱۹۸۱ مجمع عمومی، اعلامیه حقوق اشخاص متعلق به اقلیت‌های ملی، قومی، دینی یا زبانی مصوب سال ۱۹۹۲ مجمع عمومی و... که مطابق مبانی و اصول مندرج در این اسناد حقوقی همه افراد بشر فارغ از توجه به جنسیت، مذهب، قومیت، اقلیت، فرهنگ، اندیشه، دارای اصالت، ارزش و شرافت هستند و دولت‌ها متعهدند به حقوق تمامی این اقشار توجه کنند و در خصوص هیچ اقلیتی تبعیض روا نیست (Nik rosh rostami, 2020, 54). تأمین حق موجودیت در رأس حقوق اقلیت‌ها قرار دارد. ماده یک قطعنامه ۴۷/۱۳۵ مجمع عمومی در ۱۸ دسامبر ۱۹۹۲، خاطر نشان می‌سازد که دولت‌ها متعهد به حمایت از موجودیت و هویت اقلیت‌های داخل سرزمینشان هستند (Zamani, 2005, 161). حق برابری با بقیه افراد کشور ابتدایی‌ترین

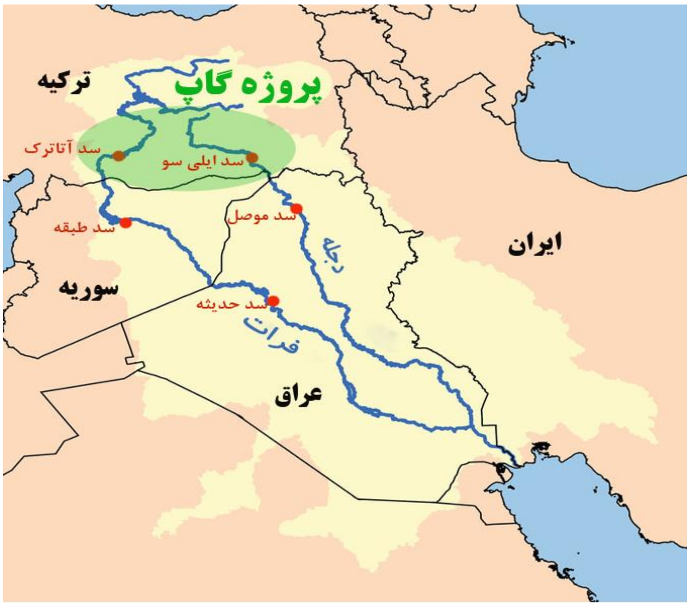
پژوهش‌نامه ایرانی سیاست بین‌الملل،
سال ۱۲، شمارهٔ ۲، شماره پیاپی ۲۴، بهار و تابستان ۱۴۰۳

حق اقلیت‌ها است. در ماده ۲۷ میثاق حقوق مدنی- سیاسی نیز ضمن اشاره صریح به واژه اقلیت، آمده است که در کشورهایی که اقلیت وجود دارد نباید حقوقشان در برابر سایر افراد جامعه انکار شود. همچنین حق زندگی به شیوه خاص در محل سکونت و زادگاه خود که شیوه زندگی انسان‌ها و بسیاری از آداب و رسوم آن‌ها متأثر از طبیعت منطقه‌ای است که در آن زندگی می‌کنند. بنابراین هر قومیتی بسته به محیطی که در آن زندگی می‌کنند، آداب، رسوم و سنت‌های خاصی دارند و از شیوه زندگی مخصوص به خود برخوردارند. در این رابطه جابه‌جایی و انتقال قهری جمعیت سبب از بین رفتن شیوه خاص زندگی اقلیت‌های قومی و مانع بهره‌مندی از فرهنگ خاص آنان می‌شود که حقوق بین‌الملل این عمل را از مصادیق جنایت علیه بشریت تلقی کرده و نهادها و اسناد حقوق بشر نیز دولت‌ها را از دخالت در تغییر بافت محل سکونت و معیشت گروه‌های اقلیت بر حذر داشته‌اند. اگر دخالت دولت در شیوه زندگی گروه‌های اقلیت به نحوی باشد که مانع بهره‌مندی آن‌ها از فرهنگ خود شود آن اقدام ناقض ماده ۲۷ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی خواهد بود(Fatahi, 2007, 62).

۳. پروژه سدسازی آناتولی جنوب شرقی (گاپ)

امروزه تولید انرژی برق از طریق احداث سد به‌عنوان یکی از شیوه‌های متداول تأمین انرژی محسوب می‌شود که بر اساس آمار کمیسیون بین‌المللی سدهای بزرگ، ۵۷۸۴۵ سد بزرگ در جهان وجود دارد (icoId-cigb, 2018, 12). از آغاز پدید آمدن جمهوری ترکیه نیز پیوسته گفته شده است که منابع آب ترکیه هدر می‌رود و به دریاها می‌ریزد و باید سد ساخت تا جلوی این هدر رفت گرفته شود. فکر اجرای پروژه‌های سدسازی از سال ۱۹۳۶ شروع شد و از سال ۱۹۸۰جدی‌تر شد (Mohammadi, 2019, 3). سدها به عنوان تاسیسات زیربنایی افزون بر مزایای فیزیکی و اقتصادی ابزاری هیدروپلیتیک به شمار می‌آیند که از توانایی تغییرمناسبات قدرت در درون و برون واحدهای سیاسی در حوزه یک رودخانه برخوردارند (Rashidinejad et al., 2020, 306). پروژه آناتولی جنوب شرقی (گاپ) در سال ۱۹۷۰ طرح ریزی شده است و از مهم‌ترین پروژه‌های وزارت آب و جنگل داری ترکیه است که در جنوب شرق این کشور یعنی منطقه آناتولی جنوب شرقی اجرا شده است (Mianabadi & Amini, 2019, 8).

پژوهش‌نامه ایرانی سیاست بین‌الملل،
سال ۱۲، شمارهٔ ۲، شماره پیاپی ۲۴، بهار و تابستان ۱۴۰۳

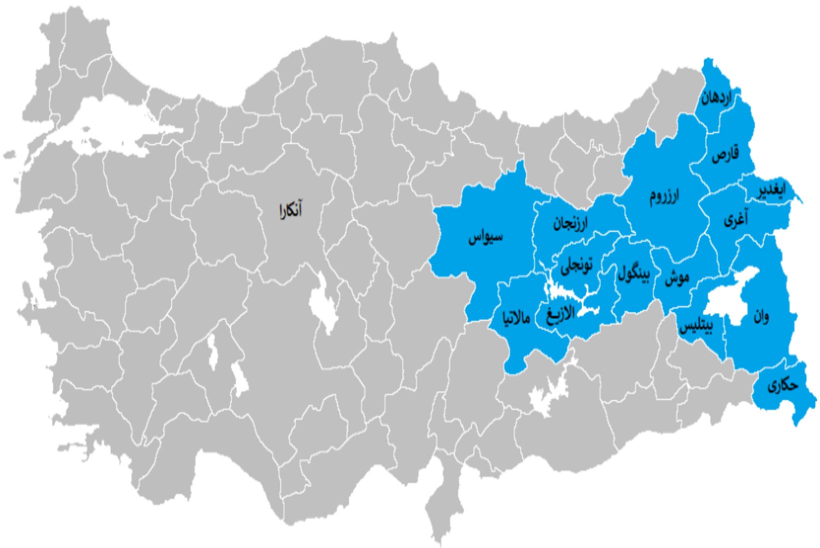
نقشه (۱): نقشه اجرای پروژه گاپ
(http://ardabilli.blogfa.com)

درآمد زایی اقتصادی پروژه گاپ برای ترکیه سالانه ۶/۶ میلیارد دلار برآورد شده است (Ozkar, 2015). این پروژه شامل ۲۵ سیستم آبیاری، ۲۲ سد، ۱۹ نیروگاه برق آبی، آبیاری ۱۰۵۸ میلیون هکتار اراضی کشاورزی و ۹ پروژه تأمین آب آشامیدنی است (Qureshi et al., 2020, 318). پروژه سدسازی گاپ با هدف ارتقا توسعه در نه استان کردنشین این کشور در مسیر دجله و فرات قرار دارد. مساحت پروژه سدسازی موسوم به گاپ ۷۵۰۰۰ کیلومتر مربع است که رقمی نزدیک به ۱۰درصد جمعیت و گستره ترکیه است. سد آتاترک در ادامه پروژه گاپ در سال ۱۹۹۲ عظیم‌ترین سد غرب آسیا و نهمین سد بزرگ دنیاست که ظرفیت حبس تمامی آب فرات در پشت مخازن خود را دارد (Tawhidi & ki khosravi, 2019, 391-393). تونل سان لی ارفا با قطر ۷/۶ متر و به طول ۲۶ کیلومتر یکی از مهم‌ترین تونل‌های انتقال آب جهان است که آب دریاچه سد آتاترک را با سرعت ۳۲۸ متر مکعب در ثانیه یا ۵ میلیون گالن در دقیقه به منظور آبیاری ۴۷۶۰۰ هکتار از دشت‌های منطقه، انتقال می‌دهد (Kliot, 2005, 126-127). به طوری که وقتی ترکیه در سال ۱۹۷۰ اعلام کرد که قصد اجرای این پروژه را دارد دولت‌های سوریه و عراق به شدت واکنش نشان دادند که اجرای این پروژه به تعویق افتاد (Qarehgozlou, 2017, 3-4). در سال ۲۰۰۹ دولت ترکیه تعدادی از شرکت‌های آمریکایی و اروپایی را برای همکاری در پروژه گاپ

دعوت کرد که با اعتراض‌های گسترده‌ایی توسط مردم محلی ترکیه و نهادهای مدنی خود در داخل کشورهای مبدا مواجه شدند (Cooke, 2019, 3). بیشتر نگرانی کشورهای منطقه، پایین آمدن و کاهش جریان آب، بیابان‌زایی و ایجاد کانون بحرانی ریزگردها در منطقه، بالا رفتن سطح آلودگی آب و بدست گرفتن کنترل منابع توسط ترکیه و وارد آوردن فشار به این دولت‌ها در جهت خواسته‌های خود می‌باشد.

٤. پروژه سدسازی آناتولی شرقی (داپ)

پروژه داپ در منطقه آناتولی شرقی اجرا می‌شود و ۱۵ استان ترکیه را در بر می‌گیرد.

نقشه (۲): محدوده ۱۵ استان مشمول طرح آناتولی شرقی (داپ) در نقشه ترکیه

این پروژه در مناطق همجوار با کشور ایران در دست اجرا می‌باشد. پروژه داپ به مرکزیت شهر ارزروم به عنوان یکی از پروژه‌های توسعه منطقه‌ای ترکیه در سال ۲۰۱۱ در منطقه آناتولی شرقی کار خود را آغاز کرد. هدف این پروژه ارتقای سطح توسعه ۱۵ استان شرقی ترکیه است.

رودخانه ارس، رودخانه‌ای فرامرزی و بین‌المللی است که بین چهار کشور ایران، ترکیه، جمهوری آذربایجان و ارمنستان مشترک است و حوضه آبریز رودخانه ارس در این کشورها گسترده شده است. در این حوضه، ترکیه و ارمنستان که آب ارس از خاک آن‌ها سرچشمه می‌گیرد، بالادست هیدروپلیتیکی و

ایران و جمهوری آذربایجان که آب ارس به سمت خاك این دو کشور جریان می‌یابد، پایین دست هیدروپلیتیکی محسوب می‌شوند (Kalantari & Hikmatara, 2020, 3-10). پروژه داپ کاملا به صورت محرمانه و بدون انتشار اطلاعات پیش می‌رود تا جو بین‌المللی شکل گرفته علیه ترکیه در پروژه گاپ، برای پروژه داپ تکرار نشود. بر اساس اطلاعات موجود، پروژه داپ ۹۰ سد و ۱۰۰ طرح آبیاری اراضی کشاورزی را در خود جای داده است و این طرح‌ها بر روی حوضه آبریز ارس در حال اجرا است. ایده راه اندازی آن، متاثر از تجارب کسب شده از پروژه گاپ می‌باشد (Mianabadi, 2022, 1). در بخش ترکیه‌ای حوضه آبریز رودخانه ارس، ۱۴ سد و یا نیروگاه برق آبی وجود دارد که از این تعداد، ۵ سد و نیروگاه برق آبی با ظرفیت ۱۳۴ مگاوات در سال در حال بهره‌برداری است و ۹ سد و نیروگاه برق‌آبی هم در دست ساخت و یا برنامه‌ریزی هستندکه با بهره‌برداری از آن‌ها، مجموع ظرفیت این سدها و نیروگاه‌های برق‌آبی به ۳۸۷ مگاوات در سال خواهد رسید (Enerji Atlasl, 2016, 12). سد کاراکورت به‌عنوان بزرگ‌ترین و مهم‌ترین سد ترکیه در این حوضه، در سال ۲۰۲۰ مورد بهره‌برداری قرار گرفته است که مجموع ظرفیت تولید نیروگاه برق‌آبی ترکیه در حوزه ارس را به ۲۴۴ مگاوات در سال خواهد رساند (Haberturk, 2020, 8).

نقشه (۳): نقشه حوضه آبریز ارس و سدهای ساخته شده برروی رودخانه ارس

این ابر پروژه برخلاف گاپ که سوغاتش ریزگردها می‌باشد، به‌دلیل اجرا بر روی سرشاخه‌های ارس، ایران را مستقیما تحت‌تأثیر قرار می‌دهد. سدهای داپ برق آبی هستند و آب ذخیره شده پشت این سدها به مصرف نمی‌رسند بلکه برای تأمین برق رهاسازی می‌شود، اما در پروژه داپ که بر روی ارس ساخته

پژوهش‌نامه ایرانی سیاست بین‌الملل،
سال ۱۲، شمارهٔ ۲، شماره پیاپی ۲۴، بهار و تابستان ۱۴۰۳

می‌شود، هدف توسعه کشاورزی و آبیاری و مصرف آب است (Kazemzadeh, 2022).

۵. پروژه گاپ و پیامدهای آن بر کشورهای منطقه

گاپ (GAP) «پروژه آناتولی جنوب شرقی-گاپ» طرح توسعه انسانی و منطقه‌ای است. این طرح در حوزه دجله و فرات و دشت‌های مزوپتیمیا می‌باشد. گاپ نقش مهمی در تولید برق آبی-هیدروالکتریک برای ترکیه دارد. در اواخر سال ۲۰۱۵ بالغ بر ۱۳ نیروگاه برق آبی تکمیل شد. ۷۴ درصد گاپ تکمیل شده است. طول کانال‌های انتقال آب در منطقه گاپ به هزار و سی و دو کیلومتر رسیده است. در منطقه گاپ ۱۷ منطقه صنعتی بزرگ و ۳۶ شهرک صنعتی کوچک احداث شده است (Jan poror & Abbasi, 2021, 47) در ادامه به پیامدهای این پروژه بر کشورهای منطقه از منظر حقوق آبراهه‌های بین‌المللی، حقوق بین‌الملل محیط زیست و حقوق اقلیت‌ها می‌پردازیم.

۵-۱. پیامدها از منظر حقوق آبراهه‌های بین‌المللی

جمهوری اسلامی ایران: هنگامی که تالاب‌های عراق دچار کم آبی و خشکی شوند این عامل سبب بروز ریزگردهای بیشتر در عراق و انتقال آن به استان‌های مرزی ایران می‌شود. مردم ایران، به خصوص در استان‌های غربی و جنوبی کشور ناچار به تحمل افزایش و هجوم ریز گردهای برخاسته از تالاب‌های خشک شده هورالعظیم در جنوب عراق و مرز مشترک هستند. در اثر این پروژه حق‌آبه کشورهای پایین دست رعایت نمی‌شود که در تعارض با بند۱ ماده ۸ کنوانسیون سازمان ملل متحد درباره بهره‌برداری غیر کشتیرانی از آبراهه‌های بین‌المللی می‌باشد که سبب خشک شدن مناطق پایین دستی می‌شود (Rezai miahinnejad, 2019, 60). این در حالی است که در کنوانسیون ۱۹۹۷ سازمان ملل متحد درباره استفاده غیرکشتیرانی از آبراهه‌های بین‌المللی در بند دوم ماده ۱، این کنوانسیون بر لزوم مشارکت دولت‌های ساحلی آبراهه‌های بین‌المللی در استفاده، توسعه و حفاظت از آبراهه‌های بین‌المللی به روشی منصفانه و معقول تأکید دارد و در ماده ۵ به عوامل مؤثر در تعیین میزان استفاده منصفانه و معقول از آبراهه‌های بین‌المللی نظیر مشخصات طبیعی، هیدروگرافی، اقلیم و غیره اشاره دارد (Convention on Unlawful Uses of International Watercourses, 1997).

سوریه: از زمان اجرای پروژه گاپ، حجم آب ورودی فرات به سوریه از ۸۵۰ سانتی متر بر ثانیه به ۵۰۰ سانتی متر بر ثانیه کاهش یافته است (Zarinpuriganeh, 2013, 74). آب‌گیری سد آتاترک در سال ۱۹۹۲ موجب شد جریان آب فرات به مدت یک ماه قطع شود. آب‌گیری بیش از حد این سد توسط ترکیه در

کنار فقدان کفایت لازم از سوی دولت سوریه جهت مدیریت منابع آب سبب خشکسالی عظیمی در سال‌های پس از ۲۰۰۶ شد که تبعات امنیتی جدی بر وضعیت سوریه گذاشت. سدهای پروژه گاپ بر رود فرات موجب سلطه ترکیه بر منابع آبی می‌شود و این امر می‌تواند موجب فشارهای سیاسی بر دولت سوریه گردد تا تحت فشار کمبود منابع در برابر خواسته‌های ترکیه تسلیم شود (Zarinpuriganeh, 2013, 75). این در حالی است که در اعلامیه مادرید ۱۹۱۱ موسسه حقوق بین‌الملل خاطر نشان شده است، هیچ دولتی حق ندارد به طور مستقیم یا غیر مستقیم توسط اشخاص یا شرکت‌ها در سرزمین خود به نحوی از آب رودخانه بهره‌برداری نماید که به بهره‌برداری مستقیم یا غیرمستقیم دول دیگر زیان وارد آید (Declaration of Madrid, 1911, Article 1). همچنین در این اعلامیه به ممنوعیت بستن آب به گونه‌ای که هنگام ورود به سرزمین دولت پایین دست آب به حدی پایین رفته باشد که خاصیت آبراهه و قابلیت استفاده را از دست داده باشد تأکید شده است (Declaration of Madrid, 1911, Article 1). همچنین بر اساس "اصل مسئولیت مشترک اما متفاوت"[1] از همه دولت‌ها خواسته شده به پاسخگویی بین‌المللی نسبت به مشکل و اتخاذ اقدامات برای توجه به آن مشارکت داشته باشند، البته الزامات وضع شده بردولت‌های مختلف با توجه به وضعیت توسعه اقتصادی و توانایی آنها متفاوت باشد (Navari, 2018, 11). ترکیه همچنین توافقات گذشته درباره حق‌آبه کشورهای پایین دست را نقض کرده است و حکومت‌های عراق و سوریه که در پی جنگ‌های مکرر ضعیف شده‌اند توانایی اعتراض عملی به این کشور را ندارند (Masrour, 2017, 67). یکی از اصول مهم و اساسی حقوق بین‌الملل محیط زیست معاصر، اصل بهره‌برداری معقول و منصفانه از منابع است. ماده ۵ اعلامیه مونته ویدئو، کشورهایی را که از جریان‌های آب شیرین روزمینی و زیرزمینی مشترک برخوردارند به حفاظت، استفاده و تقسیم منصفانه و معقول از آن جریان آبی متعهد می‌کند. همچنین ماده ۱۲ کنوانسیون نیویورک عنوان می‌دارد که اگر دولتی بخواهد طرح‌های جدیدی را در رودخانه به اجرا بگذارد یا تغییراتی در آن ایجاد کند باید قبلاً با سایر دولت‌های ساحلی مذاکره کرده و موافقت آن‌ها را جلب نماید (New York Convention, 1997, Article 12). این در حالی است که کشور سوریه از رودخانه‌های فرامرزی دجله و فرات دارای حق‌آبه می‌باشد و این اقدام ترکیه نقض آشکار این کنوانسیون‌ها و حقوق آبراهه‌های بین‌المللی است.

عراق: دجله و فرات دو منبع اصلی آب عراق می‌باشند. این رودها از کشورهای همسایه سرچشمه می‌گیرند

1- The Principle of Common but Differentiated Responsibility (CBDR)

و این عمده‌ترین ضعف هیدروپلیتیکی (هیدروپلیتیک ترکیبی متوازن از دو واژه آب و سیاست است و تاثیر منابع آب بر سیاست و تصمیم‌گیری‌های سیاسی در سطوح محلی، ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی که می‌تواند موجب تنش یا همگرایی در این سطوح شود را مورد مطالعه قرار می‌دهد) عراق می‌باشد. این کشور پیوسته نگران خشک شدن جریان آب ناشی از برداشت‌های زیاد سوریه و ترکیه از آب این دو رود می‌باشد[1](Bigdley, 1989, 45) کمبود آب در عراق موجب بالا رفتن شوری آب در تالاب‌ها شده که به زندگی ساکنان آن منطقه آسیب وارد کرده است و تداوم حیات جوامع بشری در امتداد رودهای دجله و فرات و حفظ بوم‌سازگان تالاب‌های جنوب کشور عراق بستگی کامل به جریان آب در این دو رودخانه دارد (Halebian & Shabankari, 2016, 39). طرح‌های کنترل آب در ترکیه و پروژه گاپ این کشور، در عراق باعث خشک شدن تالاب‌ها[2]، هورها[3] و دریاچه‌های[4] واقع در این کشور شده است. قسمت زیادی از نیمه جنوبی عراق یعنی از بغداد تا بصره را هورها تشکیل می‌دادند که امروزه در اثر سدسازی‌های بی‌رویه پروژه گاپ تبدیل به منشاء اصلی گرد و خاک در عراق شده اند. احداث پروژه گاپ باعث کاهش آب رود دجله و محروم شدن ساکنان شهر موصل عراق از دسترسی به منابع آب شده است (Navari, 2018, 7). که در نتیجه کاهش ورودی آب به این مناطق و عدم پایبندی ترکیه به قواعد حقوق آبراهه‌های بین‌المللی می‌باشد. این در حالی است که در سال ۱۹۴۵ انجمن حقوق بین‌الملل تصمیم گرفت حقوق حاکم بر رودخانه‌های بین‌المللی را تدوین نماید و گزارش اولیه‌ای در سال ۱۹۵۸ آماده نمود. در سال ۱۹۶۶ این انجمن قطعنامه‌ای را صادر نمود که تحت عنوان قواعد هلسینکی به تصویب رسید. ماده۴ این سند اشاره می‌دارد هر دولت مربوط به حوزه رودخانه‌ای در محدوده قلمروی خود نسبت به سهمی منصفانه و معقولانه در بهره‌برداری مفید از آب‌های یک حوضه رودخانه‌های بین‌المللی استحقاق دارد (Helsinki Rules, 1966, Article 4).

1- Law for the Improvement and Protection of the Environment, Federal Law No. 27 of 2009, published in: 4142 Official Gazette of the Republic of Ira

۲- تالاب به محیطی می‌گویند که حالتی میان خشکی و آب دارد، تالاب‌ها ممکن است دارای آب باشند یا این‌که گاهی خشک و گاهی آب‌دار باشند.

۳- هور به جایی در طبیعت می‌گویند که آب در آن مانده و پوشیده از آب است که گیاهان کوتاه بیشتر از جنس علف و نی بر آن روییده باشد.

۴- دریاچه به بخشی از آب کره که در سطح خشکی‌ها واقع شده است و به طور طبیعی به آب‌های آزاد راه ندارد گفته می‌شود.

۵-۲. پیامدها از منظر حقوق بین‌الملل محیط زیست

جمهوری اسلامی ایران: هجوم ریزگردها سبب نابودی درختان و طبیعت زیبای مناطق غربی و جنوبی ایران شده است. قرار گرفتن گرد و غبار بر روی درختان سبب نابودی آن‌ها شده است. ریزگردها به محصولات زراعی نیز آسیب زده است. جنگل‌های زیبای بلوط در مناطق غربی کشور از تراکم آن‌ها کاسته شده است و دچار مریضی و آفت حاصل از پدیده ریزگردها شده‌اند (Heidarzadeh et al., 2017, 50). توجه به این نکته ضروری است که دجله و فرات نقش مهمی در زیست بوم کشورهای ترکیه، ایران، سوریه و عراق داشته است و با امنیت این کشورها نیز ارتباط دارد به گونه‌ای که هر تحولی که در هر یک از حوزه‌های مذکور رخ دهد به تغییر در حوزه‌های دیگر منجر می‌شود (Warner, 2012, 5). این در حالی است که کنوانسیون تالاب‌های دارای اهمیت بین‌المللی موسوم به کنوانسیون رامسر (۱۹۷۵) که ترکیه نیز از ۳۱ جولای ۱۹۹۴ و بدون حق شرط به این کنوانسیون پیوسته است، که در ضمیمه این کنوانسیون و در مواد ۵ و ۶ آن تأکید می‌کند: کشورها با اطمینان به این‌که حراست و حفظ تالاب‌ها و حیوانات و نباتات آن با توأم نمودن سیاست‌های ملی واقع‌بینانه با اقدامات بین‌المللی هماهنگ تأمین می‌گردد، متعهد شدند از اقداماتی که موجب تجاوز تدریجی به این تالاب‌ها و انهدام آن‌ها در زمان حاضر و در آینده می‌شود، خودداری کنند (Convention The Ramsar, 1975).

عراق: کمبود آب در عراق، بیابان‌زایی را افزایش داده، جلگه‌های این کشور را در معرض خشک شدن قرار داده و با فعال کردن کانون‌های ریزگرد در آن باعث گرد و غبار در منطقه شده است. بسیاری از کشاورزان و ماهیگیران زمین و روستایشان که تبدیل به بیابان شده است را ترک کرده‌اند. در حالی که بر اساس اصل ۲۱ اعلامیه استکهلم و همچنین قاعده عرفی ممنوعیت استفاده خسارت‌بار از محیط زیست، هیچ کشوری حق ندارد به نوعی از سرزمینش استفاده کند که سبب آسیب زدن به محیط زیست کشورهای دیگر شود (Rezai miahinnejad, 2019, 81). پروژه‌های احداث سد از سوی دولت ترکیه بیش از نیمی از سهم آب عراق را کاهش داده است (Pirisamanlo, 2018, 1). در سال ۲۰۱۸ دو رودخانه دجله و فرات در عراق با پدیده کم‌سابقه مرگ ده‌ها هزار قطعه ماهی مواجه شدند و میلیون‌ها دلار خسارت به پرورش دهندگان ماهی در این کشور زدند. عراق برای کمبود آب شرب و کشاورزی مجبور به حفر ۲۲۰۰ حلقه چاه شد که این عامل علاوه بر کاهش منابع آب شیرین عراق تا ۶۰ درصد، باعث افزایش خشکی و کاهش رطوبت خاک و ایجاد ریزگردها در منطقه شد (Rezai miahinnejad, 2019, 56-60). عامل اصلی انقراض و تهدید گونه‌های جانوری، از بین رفتن زیستگاه است به عنوان مثال تالاب هورالعظیم، که دو سوم آن در عراق و یک سوم آن در ایران قرار دارد زیستگاه بسیاری از گونه‌های

مختلف زیستی می‌باشد که در حال نابودی است. ریزگردهای برجای مانده در کف تالاب‌ها و دریاچه‌ها در عراق، توسط باد به ارتفاعات زاگرس حمل می گردند. به طور کلی، بیابان‌زایی، جنگل‌زدایی، تأثیرات منفی ناشی از تغییرات آب و هوایی، کاهش بارش، فرسایش و شور شدن خاک‌ها و آلودگی‌های با منشاء ریزگردها، پایین آمدن آب رودها و منابع سفره‌های آب زیر زمینی، خشک شدن دریاچه‌ها، تالاب‌ها و آلودگی آب‌های سطحی و زیر زمینی مشکلاتی هستند که محیط زیست حوضه آبخیز این منطقه با آن دست به گریبان اند (Araghchi, 2014, 91-119). علاوه بر کشاورزی، عدم بازسازی خاک در میان‌رودان و خشک‌شدن تالاب‌ها و غیر قابل کشت شدن زمین‌های کشاورزی و دیگر مشکلات زیست محیطی پیامد سدهای پروژه گاپ در ترکیه است. عراق و ترکیه در سال ۱۹۴۶«پیمان روابط دوستانه و همسایگی» را امضا کردند که ماده ۵ پروتکل شماره یک آن عنوان می‌دارد، دولت ترکیه موافقت می کند که عراق را در مورد هرگونه پروژه مرتبط با ساخت وساز بر روی رودخانه‌های دجله و فرات یا شاخه‌های آن‌ها، به‌منظور آن که تا حد امکان منافع عراق و همچنین منافع ترکیه تأمین شود، آگاه سازد (Mohammadi, 2016, 3).

همچنین کنوانسیون ارزیابی اثرات زیست محیطی فرامرزی (اسپو) مصوب ۱۹۹۱ در سازمان ملل در ماده ۱ تأکید می کند منظور از «تأثیر فرامرزی»، هرگونه تأثیر زیست محیطی است که به واسطه فعالیت کشور مبدا در کشور مقصد، به طور کلی یا جزئی، ایجاد می‌شود. در ماده ۲ این کنوانسیون تأکید می‌شود کشور مبدأ باید اطمینان حاصل کند که مطابق با مقررات این کنوانسیون، اثرات زیست محیطی پروژه‌ها ارزیابی و کشورهای متأثر از این موضوع مطلع شوند (Espoo, 2022, 2).

سوریه: دجله و فرات، ۹۸ درصد از منابع آب عراق و ۹۰ درصد از منابع آب سوریه را تأمین می کنند. خشک شدن زمین‌های زراعی، بیکاری و آوارگی کشاورزان، موج مهاجرت از روستا به شهر و بیابانی شدن بخش‌های وسیعی از سوریه آینده این کشور را تهدید می‌کند (Farhadi, 2021, 4). در پروژه گاپ تقریباً ۴۰۰ کیلومتر از رودخانه دجله و شاخه‌های آن در بالادست سد ایلیسو[1] قرار گرفته است. مرکز مطالعات امنیتی سوئیس ETH در مقاله ای اشاره کرده در نتیجه پروژه گاپ به‌دلیل کاهش جریان‌های آب، احتمالاً فرسایش خاک و افزایش سطح شوری در مناطقی که قبلاً آبیاری می‌شدند، از پیامدهای اکولوژیکی خواهد بود (Tsakalidou, 2013). ترکیبی از این عوامل منجر به صدمات اکولوژیکی گسترده‌ای به محیط زیست رودخانه پایین دست خواهد شد. طبیعتا به دلیل تاثیرات مخرب عوامل یاد شده،

1- ILisu

گونه‌های جانوری و زیستی بسیار کمی می‌توانند با شرایط جدید سازگار شوند. گونه‌های جانوری و گیاهی نادر و همچنین پرندگان خاص کمیاب و تقریباً نیمی از ۴۰ گونه ماهی که در حال حاضر در حوضه فوقانی زیست می‌کنند، زنده نمی‌مانند. در واقع تنها گونه‌های زیستی فراوان در منطقه که در بسیاری از دریاچه‌ها یافت می‌شوند، از آن بهره‌مند می‌شوند. همچنین زمین‌های قابل کشت کمی باقی خواهند ماند و خاک اطراف آن نیز خشک، سنگی و نابارور خواهد شد (Zaki & Asdolahi, 2020, 7-8). ترکیه در سال ۱۹۸۰ متعهد شد تا دست‌کم دبی ۵۰۰ مترمکعب بر ثانیه رود فرات را برای سوریه و عراق تأمین کند اما در عمل هیچ‌گاه چنین اتفاقی نیفتاد و ترکیه به سدسازی‌های خود در مسیر این دو رودخانه ادامه داد. ترکیه برخلاف توافق ۱۹۸۷ با سوریه، مقدار بیشتری از آب فرات را برداشت کرده است.

۵-۳. پیامدها از منظر حقوق اقلیت‌ها

ترکیه: اگرچه در ابتدا هدف گاپ تولید برق آبی و آبیاری ۱٫۸ میلیون هکتار زمین در جنوب شرقی ترکیه اعلام شد اما از جمله دلایل اجرای این پروژه، سازماندهی مجدد وضعیت سیاسی، اجتماعی و فرهنگی مناطق کردنشین جنوب شرقی ترکیه و تغییر جمعیت محلی در آن است (Bilgen, 2019, 543). این در حالی است که طبق اعلامیه‌های متعدد پروژه‌ها و برنامه‌های عظیم توسعه‌ای باید منطبق با حقوق اقلیت‌ها و جوامع بومی و محلی باشند. مهم‌ترین اثر سیاسی و اجتماعی پروژه‌های سدسازی در حوزه آناتولی جنوب شرقی موسوم به گاپ را می‌توان تقویت موضع دولت ترکیه در خصوص مسئله کردها عنوان نمود. اجرای این پروژه‌ها موازنه جمعیتی را در این بخش از خاک ترکیه به ضرر کردها بر هم خواهد زد چرا که تکمیل این سدها موجب کوچ اجباری هزاران نفر از مردم کرد به سایر بخش‌های ترکیه خواهد شد. کردهای منطقه جنوب شرقی آناتولی، گاپ را اقدامی سیاسی می‌دانند، نه عمرانی که به دنبال تمایز میان کردهای ترکیه با کردهای کشورهای همسایه است و هدف پروژه ادغام کردهای ترکیه در جامعه و هویت ترکی این کشور است. همچنین کردهای ترکیه این پروژه را موجب آواره شدن خود و زیر آب رفتن تاریخ مردم این جوامع می‌دانند. پروژه‌ی گاپ منجر به جابه جایی حدود ۳۵۰۰۰۰ نفر شده است که بیشتر آوارگان از کردها هستند، اگرچه دولت برنامه‌هایی را برای تضمین غرامت در نظر گرفته است، اما بخش بزرگی از آوارگان کرد از چنین غرامتی محروم شده‌اند .جابه جایی کردها منجر به پراکندگی جمعیت آن‌ها و تشدید جنگ با کردهای افراطی را منجر می‌شود (Meiger, 2018, 7). جنگ فرهنگی که دولت ترکیه به راه انداخته است بخشی از جنگ نابودی کردها است و با جنگ نظامی تفاوتی ندارد و فقط شکل‌ها تغییر می‌کند اما هدف ثابت می‌ماند. با ساختن سد در وسط روستاهای کردی که به زندگی عادی

پژوهش‌نامه ایرانی سیاست بین‌الملل،
سال ۱۲، شمارۀ ۲، شماره پیاپی ۲۴، بهار و تابستان ۱۴۰۳

مشغول بودند، تلاش می کنند هزاران نفر را به شهرهای بزرگ آواره کنند، که این نقض حقوق اقلیت‌ها است و نقض ماده ۱۲ کمیته حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی سازمان ملل با عنوان حق مشارکت مردم محلی در زندگی فرهنگی می‌باشد (Committee on Economic, Social and Cultural Rights, 2011, 8). طرح‌های توسعه و احداث سد، باعث شده است که میراث تمدن هزار ساله شهرهای کردی در ترکیه و آثار به جا مانده از تاریخ کهن این ملت زیر آب مدفون شود و شهر تاریخی حسنکیف[1] و ۲۰۰ روستا و آبادی به زیر آب رود (Fadaei fard, 2021, 6). بر اساس بند ۳ ماده ۶ کنوانسیون حمایت از میراث‌های فرهنگی و طبیعی (۱۹۷۲) هر یک از دولت‌های عضو کنوانسیون متعهد می‌شوند که از هرگونه اقدامی که ممکن است مستقیم یا غیرمستقیم به میراث فرهنگی و طبیعی مذکور در مواد ۱ و ۲ واقع در قلمروی خود و یا سایر دولت‌های متعاهد این کنوانسیون لطمه زند، خودداری کنند (UNESCO World Heritage Convention, 1972). همچنین در اجرای پروژه گاپ، کشاورزی صنعتی و بهره‌برداری بی‌رویه از زمین و آب صورت می گیرد که منطبق با توسعه پایدار نیست و نمی‌تواند تأمین کننده منافع مردم محلی (کردها) و اقتصاد ملی در درازمدت باشد. بنابراین، توسعه پایدار در سیاست‌های زیست محیطی، اقتصادی و اجتماعی نه تنها برای مردم ترکیه به خصوص مناطق کردنشین آن و همچنین برای کشورهای تحت‌تأثیر این طرح دیده نمی‌شود. در حالی که در کنوانسیون منع و مجازات ژنوساید (نسل‌زدایی) سال ۱۹۴۸، اعلامیه رفع تمامی اشکال نابرابری و تبعیض مبتنی بر مذهب و عقیده، کنوانسیون حقوق کودک یونسکو سال ۱۹۶۰، اعلامیه جهانی حقوق بشر (۱۹۴۸)، کنوانسیون پیشگیری و مجازات جنایت نسل‌کشی، کنوانسیون بین‌المللی حذف کلیه اشکال تبعیض نژادی مصوب سال ۱۹۸۱ مجمع عمومی، اعلامیه حقوق اشخاص متعلق به اقلیت‌های ملی، قومی، دینی یا زبانی مصوب سال ۱۹۹۲ مجمع عمومی، همه افراد بشر فارغ از توجه به جنسیت، مذهب، قومیت، اقلیت، فرهنگ، اندیشه، دارای اصالت، ارزش و شرافت هستند و دولت‌ها متعهدند به حقوق تمامی این اقشار توجه کنند و در خصوص هیچ اقلیتی تبعیض روا ندارند (Nik rosh rostami, 2020, 54).

٦. پروژه داپ و پیامدهای آن بر کشورهای منطقه

داپ (DAP) یا آناتولی شرقی پروژه متأخر و گسترده سدسازی ترکیه- از سال ۱۹۸۸ شروع شده است و

1- Hasankeyf

برخلاف گاپ، ترکیه برای جلوگیری از ایجاد جو بین‌المللی علیه آن در انتشار اطلاعات آن سخت‌گیری می‌کند. به همین دلیل آمارهای متفاوتی از احداث ۱۰ تا ۹۰ سد و طرح آبیاری در قالب پروژه داپ مطرح شده است. پروژه داپ که بخش عمده‌اش روی حوضه ارس و کورا ساخته می‌شود به‌طور مستقیم بر جمهوری اسلامی ایران، ارمنستان و جمهوری آذربایجان تأثیرگذار است (Kazemi, 2022, 48). که در ادامه به پیامدهای این پروژه بر کشورهای منطقه از منظر حقوق آبراهه‌های بین‌المللی، حقوق بین‌الملل محیط زیست و حقوق اقلیت‌ها می‌پردازیم.

٦-١. پیامدها از منظر حقوق آبراهه‌های بین‌المللی

جمهوری اسلامی ایران: میزان وابستگی ایران به آب‌های فرامرزی حدود ۷ درصد است اما این وابستگی در مواردی همچون دشت مغان به ۸۰ درصد می‌رسد (Azadbakht & Nowruz, 2008, 194). رودخانه ارس، رودخانه‌ای دائمی و فرامرزی است که بین چهار کشور ایران، ترکیه، جمهوری آذربایجان و ارمنستان در جریان است. رودخانه ارس در گذشته عموماً به‌عنوان رودخانه‌ای داخلی برای ایران محسوب بوده است. بعدها با تأسیس امپراتوری عثمانی، گسترش آن به سمت شرق و قراردادهای مرزی که با ایران از دوره صفویان به بعد به امضا رسیده، ارس تبدیل به رودخانه‌ای مشترک بین ایران و عثمانی گردید (عهدنامه‌های گلستان۱۸۱۳ و عهدنامه ترکمانچای۱۸۲۸). نکته مهم اینجاست که با امضای این توافقنامه‌های مرزی و این که ایران حدود حاکمیت عثمانی‌ها را به رسمیت شناخت، عمده سرشاخه‌ها و سرچشمه‌های ارس در خاک عثمانی قرار گرفتند و سرزمین‌های ایرانی قفقاز و آذربایجان به عنوان مناطق پایین‌دستی این رودخانه فرامرزی تلقی شدند (Heydarzadeh, 2022). ابر پروژه در دست اجرای ترکیه در حوضه ارس، پروژه آناتولی شرقی موسوم به داپ است که با تکمیل آن، جمهوری اسلامی ایران را نیز به صورت مستقیم تحت تاثیر کاهش آورد آب قرار خواهد داد(Kalantari & Hikmatara, 2020, 1). این در حالی است که رودخانه ارس رودخانه‌ای فرامرزی است و قواعد حقوق آبراهه‌های بین‌المللی در مورد این رودخانه جاری است (Kazemzadeh dolatabadi & Shafiei, 2021, 94). در زمان شوروی همه چیز نصف بود، اما الان سه یا چهار کشور جدید با ما هم مرز شده‌اند پس می‌طلبد طبق حقوق آبراهه‌های بین‌المللی حق‌آبه ما حفظ شود. ما هیچ وقت سر حق آبی خودمان با کشورهای تازه استقلال یافته مذاکره نکردیم. هرچند که بر اساس مواد پنج، شش و هفت کنوانسیون حقوق استفاده‌های غیرکشتیرانی از آبراهه‌های بین‌المللی سال ۱۹۹۷ سازمان ملل، کشورهای بالادست رودهای بین‌المللی حق احداث و اجرای پروژه‌های زیربنایی آبی را در بالادست رودخانه به طوری که سبب بروز مشکلات و آسیب‌های جدی به

کشورهای پایین دست شوند را ندارند. اما ترکیه در دهه‌های اخیر با احداث سدهایی بر روی این رودخانه‌ها سبب بروز مشکلات فراوانی برای کشورهای منطقه شده است (Asari, 2016, 4-5).

جمهوری آذربایجان: اقدامات سدسازی کشور ترکیه در قالب پروژه داپ بر خلاف موازین حقوق آبراهه‌های بین‌المللی است و جمهوری آذربایجان به عنوان کشور پایین دست رودخانه فرامرزی ارس از این اقدامات ترکیه متضرر شده است و با کمبود آب و عدم کیفیت آن در این حوزه آبریز مواجه است. آذربایجان، تنها کشور جنوب قفقاز است که قرارداد کنوانسیون حفظ و استفاده از مسیر آب‌های مرزی و دریاچه‌های بین‌المللی (کنوانسیون ۱۹۹۲هلسینکی) را امضا کرده است این کشور همچنین در حوزه ارس با جمهوری اسلامی ایران توافقنامه امضا نموده است (UN-Water, 2012, 17). با این حال کشور ترکیه با اجرای پروژه داپ ناقض قواعد آبراهه‌های بین‌المللی و همچنین برخلاف اصل تمامیت ارضی مطلق می‌باشد که در چارچوب این اصل کشورهای پایین دست حق تقاضای یک جریان طبیعی آب از لحاظ سرعت و کیفیت را از کشورهای بالادست دارا می‌باشند. طبق این اصل دولت ساحلی رودخانه نمی‌تواند در وضع طبیعی دولت خود تغییرات جدی ایجاد کند به طوری که سبب تغییرات و اثرات منفی مهمی در سایر دولت‌ها شود زیرا این تغییرات بر تمامیت ارضی دولت‌های پایین دست اثر خواهد گذاشت.

ارمنستان: در ارمنستان ۳۱ سد در دست بهره‌برداری، ۳۲ سد در حال ساخت است و مطالعه اولیه برای ۶۷ سد هم انجام شده است و در مجموع ساخت ۱۳۰ سد در ارمنستان مطرح است (Haji parvaneh, 2021). با این سدسازی‌های ترکیه، ارسِ نیمه‌جان به ارمنستان می‌رسد تا با عبور از این کشور وارد ایران شود و پس از آن، در آذربایجان به رود کورا می‌پیوندد و در دریای خزر از خروش باز می‌ایستد. اما مهم این است که، قبل از رسیدن ارس به ایران، ارمنستان هم از جوش و خروش این رود کم می‌کند چرا که دو سد بزرگ با ظرفیت ۲۵۰ میلیون مترمکعب و ۹ سد کوچک ۵ تا ۱۰۰ میلیون مترمکعبی در مسیر آن احداث کرده است. اگر چه طبق گزارشات، نقش سدهای ارمنستان بیشتر کنترل سیلاب‌ها بوده اما سدهای عظیم و غول‌آسای ترکیه در پروژه داپ است که نگرانی‌ها از جریان زندگی ارس را بیشتر کرده است. آنچه اقدامات ترکیه در حوزه ارس را بیش از ارمنستان برجسته می‌سازد حجم بالای ذخیره سدها و سیاست نیمه رسمی این کشور در بهره‌برداری از منابع آبی مشترک با کشورهای همسایه متأثر از نگرش‌های استراتژیک نهفته است (Ramadan, 2020, 2) که این نقض کنوانسیون ۱۹۹۷ نیویورک می‌باشد که در ماده ۵ کنوانسیون کشورها را به استفاده منصفانه و معقول از منابع آبی مشترک متعهد می‌کند.

۶-۲. پیامدها از منظر حقوق بین‌الملل محیط زیست

ایران: سدهای ترکیه موجب از بین رفتن کشاورزی درکشورهای همسایه و نابودی انواع گونه‌های آبزیان و پرندگان مهاجر شده است و پس از آن تغییر اقلیم در زاگرس هم اتفاق افتاده است. درست است که تغییر اقلیم پدیده‌ای جهانی است، اما در ایران ابتدا درخوزستان و سپس به ایلام و اکثر کشور کشیده شده است که منشا اصلی آن، گرد و غبارهای خارجی است. این امر علاوه بر تاثیرات مخرب محیط زیستی باعث مهاجرت میان کشورها نیز شده است. در حوضه آبریز ارس مسئله آلودگی آب هم وجود دارد. همین امر موجب از بین رفتن آبزیان و به وجود آمدن انواع مریضی‌ها می‌شود (Mergan, 2022, 2). برای ایران به عنوان یکی از کشورهای منطقه پروژه داپ از پروژه گاپ مهم‌تر است چرا که سدسازی در پروژه گاپ روی دجله و فرات می‌باشد و ایران تقریبا بالادست است و عمده اثر پروژه گاپ روی ایران بحث خشک شدن تالاب هورالعظیم به عنوان یکی از بخش‌های تالاب بین‌النهرین است. تالاب بین‌النهرین از سه تالاب بین‌المللی هورالمرکزی، هورالحمار و هورالعظیم یا هورالهویزه تشکیل شده است که سدسازی ترکیه باعث خشکاندن این تالاب‌ها می‌شود. کشور ایران باید نگران سرمایه‌گذاری چند هزار میلیاردی خود برای توسعه اراضی کشاورزی پایین دست سد خدا آفرین نیز باشد (Mianabadi, 2022). کاهش آب ارس به واسطه پروژه داپ، انتقال آب به دریاچه در حال خشک شدن ارومیه را تضعیف یا حتی منتفی خواهد کرد که نقض کنوانسیون سازمان ملل متحد برای مبارزه با بیابان‌زایی (۱۹۹۴) می‌باشد. همچنین نقض اعلامیه استکهلم (۱۹۷۲) که دولت‌ها بر اساس منشور ملل متحد و اصول حقوق بین‌الملل دارای حق حاکمه مبنی بر بهره‌برداری از منابع خود به موجب سیاست‌های زیست محیطی خود هستند و مسئولیت دارند تضمین کنند که فعالیت آن‌ها در چارچوب صلاحیت و کنترلشان موجب خسارت به محیط زیست دیگر دولت‌ها یا مناطق فراتر از حدود صلاحیت ملی‌شان نشود (Rezaei & Jalalian, 2018, 318). بنابراین اجرای پروژه داپ اثرات مخربی بر محیط زیست ایران وارد می‌سازد.

جمهوری آذربایجان: نزدیک به نیمی از این کشور یعنی ۴۹/۶ درصد درحوضه ارس-کر قرار دارد. حوضه کُر- ارس ۲ میلیون و ۷۱۴ هزار و ۷۵۰ کیلومتر مربع وسعت دارد و ۱۸/۲درصد آن در اختیار جمهوری آذربایجان است (UNDP/GEF, 2013, 19). برای جمهوری آذربایجان، تأمین آب از منابع سطحی در حوضه ارس بسیار بیشتر از ارمنستان اهمیت دارد. عوامل اصلی تعیین کننده در این زمینه، جمعیت زیاد، آب و هوای خشک‌تر و وابستگی بیشتر به منابع رودخانه به عنوان منبع اصلی تأمین آب است (UNDP/GEF, 2013, 52). حوزه ارس برای جمهوری آذربایجان، اهمیت فراوانی دارد چرا که در حدود ۱۸۲ هزار هکتار اراضی دشت میل در جمهوری آذربایجان به ارس وابسته است (Shirzad, 2022, 8). طبق

پژوهش‌نامه ایرانی سیاست بین‌الملل،
سال ۱۲، شمارهٔ ۲، شماره پیاپی ۲۴، بهار و تابستان ۱۴۰۳

تحقیقات صورت گرفته رودخانه بین‌المللی ارس توسط فاضلاب‌های صنعتی، استخراج فلز و ترکیبات پرتوزا آلوده می‌شود که کشور آذربایجان به عنوان یکی از کشورهای پایین دست ارس از این آلودگی‌ها رنج می‌برد و سطح کیفیت آب در این حوزه را با مشکل مواجه ساخته است (Karimi, 2012, 136). این در حالی است که طبق اصل ۲۱ بیانیه استکهلم (۱۹۷۲) دولت‌ها، مطابق با منشور سازمان ملل و اصول حقوق بین‌الملل از نظر استفاده از منابع خود دارای حقوق حاکمه می‌باشند اما باید سیاست‌های زیست محیطی خود را طوری برنامه‌ریزی کنند که به محیط زیست سایر کشورها یا مناطق خارج از قلمرو کشور خودشان صدمه‌ای وارد نکنند (Rezai miahinnejad, 2019, 27-31).

ارمنستان: داپ بر محیط زیست ارمنستان تاثیرات منفی گذاشته است و آب در این حوزه آبریز را با مشکل مواجه ساخته است. اما ذکر این نکته مهم است که خود کشور ارمنستان به عنوان کشوری که همراه ترکیه بالادست هیدروپلیتیکی رودخانه ارس محسوب می‌شوند نیز از جمله کشورهای است که در آلوده کردن رودخانه فرامرزی ارس نقش عمده‌ای دارد. وجود نیروگاه متسامور و دفع زباله‌های اتمی نیروگاه، ریختن پساب‌های کارخانجات متعدد معادن مس و طلا و آلومینیوم که سبب تغییر رنگ آب رودخانه نیز شده است، نمونه‌هایی از بی‌توجهی کشور ارمنستان به بحث محیط زیست حوزه رود ارس است. ارمنستان ۱۰۰ درصد و جمهوری آذربایجان ۵۰ درصد فاضلاب خود را به رودخانه ارس سرازیر می‌کنند (Masafari, 2020, 10). یکی از مهم‌ترین خطرات بهداشتی و زیست محیطی ناشی از آلودگی آب رودخانه ارس توسط معدن مس آگاراک، تخلیه سرب به آب رودخانه ارس است که منجر به آلودگی شدید آب ارس شده و نهایتا آب سد خداآفرین را نیز آلوده نموده است. با توجه به مصارف شرب احتمالی و آبیاری محصولات کشاورزی، این موضوع می‌تواند بسیار مهم باشد که آلودگی‌ها وارد زنجیره غذایی می‌شود و بیماری‌های متعدد را در پی دارد (Masafari, 2020, 13). اصل ۲۱ اعلامیه استکهلم (۱۹۷۲) بر دولت‌ها تکلیف می‌کند که آن‌ها باید اطمینان حاصل نمایند، فعالیت‌هایی که در محدوده نظارت و قلمروشان انجام می‌شود، به محیط زیست کشورهای دیگر یا محیط زیست هر ناحیه‌ای فراسوی قلمرو ملی‌شان، خسارت عمده‌ای وارد نمی‌آورد (Porashmi & Mousavi, 2011, 84). همچنین قواعد مربوط به حفظ، نگهداری و مدیریت آب‌های بین‌المللی که در ماده ۲۱ این کنوانسیون عنوان شده است که دولت‌ها موظفند از پدیدآوردن هرگونه آلودگی در آبراه‌های بین‌المللی خودداری کنند. مبانی نظری مواد ۲۲ و ۲۹ کنوانسیون بر اساس اصل حقوقی ممنوعیت وارد آوردن خسارت بر قلمرو سرزمینی دولت دیگر بنا شده است. بر همین اساس ماده ۲۲ دولت‌های ساحلی را ملزم می‌کند که پیش‌بینی‌ها و پیش‌گیری‌های لازم را در جهت

حفاظت از منابع مشترک آبی به انجام رسانند تا موجب ضرر و زیان به دیگر کشورها نشوند (Akbari & Mashhadhi, 2019, 318).

٦-٣. پیامدها از منظر حقوق اقلیت‌ها

ترکیه: هدف عمده ترکیه از سدسازی در مناطق شرقی خود مواجه با مسئله کردها و ترکی‌سازی منطقه آناتولی شرق و جنوب شرق با استفاده از زیرساخت‌های هیدرولیکی و استفاده و بهره‌برداری از منابع آب است. بطورکلی مناطق شرق و جنوب شرق ترکیه از نظر اقتصادی اجتماعی و سیاسی توسعه نیافته هستند. اصلی‌ترین دلیل این توسعه نیافتگی هم مسئله قومیت و هویت است. ترکیه درصدد است با این سدها و طرح‌های آبیاری-کشاورزی تغییرات اجتماعی در منطقه ایجاد کند و کنترل قومیتی هدف اصلی ترکیه است (Mergan, 2022, 3) طبق اظهارات پیمانکار پروژه سد کاراکورت، که این سد از مجموعه سدهای پروژه داپ ترکیه می‌باشد، برخی از اهالی روستای کاراکورت حاضر به ترک و تخلیه خانه‌های خود پیش از آبگیری سد نشده بودند و مشکل آبگرفتگی برای برخی خانه‌ها به وجود آمده است. در روستای کاراکورت همچنین ۲۰ خانه تاریخی و یک کلیسای تاریخی ثبت شده متعلق به سده نوزدهم وجود دارد که چگونگی حفاظت از آن‌ها پس از آبگیری سد محل بحث است (Haberturk, 2020, 12). ناپدید کردن تاریخ کردی و تخریب تمدن هزاران ساله کردها در ترکیه بر اثر سدسازی نمونه آشکاری از نقض حقوق اقلیت‌ها توسط کشور ترکیه می‌باشد. چرا که اگر دخالت دولت در شیوه زندگی گروه‌های اقلیت به نحوی باشد که مانع بهره‌مندی آن‌ها از فرهنگ خود شود آن اقدام ناقض ماده ۲۷ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی خواهد بود. همچنین ماده یک قطعنامه ۴۷/۱۳۵ مجمع عمومی در ۱۸ دسامبر ۱۹۹۲، خاطر نشان می‌سازد که دولت‌ها متعهد به حمایت از موجودیت و هویت اقلیت‌های داخل سرزمینشان و اتخاذ قواعد و مقررات و اقدامات مناسب برای نیل به این هدف هستند(Zamani, 2005, 161). از این رو اعلامیه ۹ ماده‌ای ۱۸ دسامبر ۱۹۹۲ مجمع عمومی، حمایت از موجودیت و هویت اقلیت‌ها را از وظایف دولت‌ها دانسته است. بند اول ماده ۱ این اعلامیه مقرر می‌دارد که دولت‌ها باید از موجودیت و هویت اقلیت‌های ملی، نژادی، فرهنگی، مذهبی و زبانی واقع در قلمرو خود حمایت کرده و شرایط و وضعیت مربوط به ارتقاء و رشد هویت آن‌ها را تشویق کنند (Mardani, 2006, 12).

نتیجه‌گیری

ضعف برخی از قواعد و مقررات بین‌المللی متقن و دارای ضمانت اجرایی در حوزهٔ آب‌های بین‌المللی و همچنین عدم اجرای این قواعد که تحت‌تأثیر شرایط سیاسی می‌باشد باعث شده است تا کشورهای مختلفی

از جمله ترکیه با گروگان‌گیری آب رودخانه‌های مشترک در بالادست، اقدام به سدسازی‌های گسترده کنند. تا بدین‌ترتیب دسترسی دیگر همسایگان خود به منابع آبی مورد نیاز آن‌ها را کاهش دهند تا از پی آن امکان بهره‌گیری از فشار سیاسی در راستای سیاست‌های خارجی خود را داشته باشند. موضوعی که با اقدامات سدسازی ترکیه، پیش از این عراق و سوریه را تحت‌تأثیر قرار داده و اکنون ایران، ارمنستان و جمهوری آذربایجان را هدف گرفته است. پروژه‌های سدسازی گاپ و داپ به ترکیه این امکان را داده است که کنترل جریان محوری‌ترین رودخانه‌های غرب آسیا یعنی دجله، فرات و ارس را داشته باشد و هژمونی آبی خود را چارچوب‌بندی کند. با ارزیابی و تحلیل قواعد حقوقی از جمله حقوق آبراهه‌های بین‌المللی، حقوق بین‌الملل محیط زیست و حقوق اقلیت‌ها این نتیجه می‌گیریم که پروژه‌های سدسازی ترکیه موسوم به گاپ و داپ در قالب حاکمیت داخلی کشورها نمی‌گنجد و تأثیرات فرامنطقه‌ای بسیار فراوانی دارد. باید گفت ترکیه به دنبال آن است که با به بند کشیدن دجله، فرات و ارس، هژمون غرب آسیا شود چرا که در شرایط بحران آب، کشوری که برتری هیدورپلیتیکی دارد توانایی اعمال اراده و کسب موقعیت هژمونیک را دارد. این در حالی است که باید از آب به عنوان محوری زمینه‌ساز برای همکاری منطقه‌ای و منشاء تعامل بین کشورهای منطقه استفاده کرد و تعریف و اجرای طرح‌ها، بر پایه منافع مشترک با محوریت منابع آب فرامرزی در چارچوب سیاست رسمی آب در نظر گرفته شود، نه به عنوان محور درگیری و تنش کشورها با یکدیگر. حکومت ترکیه بایستی حقوق کشورهای جمهوری اسلامی ایران، ارمنستان، جمهوری آذربایجان، سوریه و عراق را در این مورد به رسمیت بشناسد. چرا که رودخانه‌های دجله، فرات و ارس جزء رودخانه‌های مشترک بین‌المللی هستند و برای احداث سد بر روی آن‌ها به رعایت حقوق کشورهای پایین‌دست، همکاری و جلب رضایت این کشورها نیاز است که البته دولت ترکیه بدون در نظر گرفتن این موارد پروژه‌های عظیم سدسازی خود را در قالب طرح‌های بزرگ گاپ و داپ بر روی رودخانه‌های دجله، فرات و ارس پیش می‌برد. تا به حال نیز هیچ اقدام یا اعتراض کارسازی از سوی دولت‌های مذکور در خصوص سیاست‌های آبی کشور ترکیه به‌طور جدی اتخاذ نشده است، همین امر موجب داشتن حس مالکیت حکومت ترکیه بر آب‌های بین‌المللی و منطقه‌ای رودخانه‌های دجله، فرات و ارس شده است که این اقدامات سدسازی کشور ترکیه نقض قواعد حقوق بین‌الملل از جمله حقوق آبراهه‌های بین‌المللی، حقوق بین‌الملل محیط زیست و حقوق اقلیت‌ها می‌باشد. کشورهای جمهوری اسلامی ایران، ارمنستان، جمهوری آذربایجان، سوریه و عراق در نهایت می‌توانند از ترکیه به دلیل نقض قواعد حقوق بین‌الملل از جمله ماده ۵ قاعده استفاده منصفانه در حقوق آبراهه‌های بین‌المللی و

همچنین ماده ۱۲کنوانسیون آبراهه‌های بین‌المللی، قاعده عدم خسارت، اصل پیشگیری و احتیاط در حقوق بین‌الملل محیط زیست و نقض ماده ۲۷ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی (۱۹۶۶)، ماده یک قطعنامه ۴۷/۱۳۵ مجمع عمومی (۱۹۹۲)، بند ۳ ماده ۶ کنوانسیون حمایت از میراث‌های فرهنگی و طبیعی(۱۹۷۲)، حقوق اقلیت‌ها شکایت کنند و این تعهدات را از طریق سازمان ملل و دیوان بین‌المللی دادگستری رسیدگی کنند چرا که با بزرگترین خطر زیست محیطی خود در تاریخ رو به رو هستند.

References

Akbari, N., & Mashhadhi, A. (2019). Threats and environmental obligations of the Turkish government in the implementation of the GAP project regarding adverse environmental effects in Iran (Rizgardha), *International Legal Journal*, No. 61, 311-351. (in persian)

Alioglu, S. (2019). *Evaluation of the regime and environmental flow of the Hirmand River under the influence of Kamal Khan dam operation using the capacity of international conventions*, Master's thesis, Tarbiat Modares University, Faculty of Agriculture. (in persian)

Araghchi, A. (2014). Water diplomacy, from conflict to cooperation, *World Politics Quarterly*, 3(4), 91-119. (in persian)

Azad bakht, B., & Nowrozi, Gh. (2008). *Geography of Iran's waters*, publications of the Geographical Organization of the Armed Forces. First Edition. Tehran .(in persian)

Bigdley, A. (1989). *The Political-Economic History of Iraq*, Institute of Historical Studies and Publications of the Heritage of Nations, Tehran .(in persian)

Bilgen, Arda. (2019). The Southeastern Anatolia Project (GAP) in Turkey: An Alternative Perspective on the Major Rationales of GAP, Journal of Balkan and Near Eastern Studies, 21(5), 532-552

Cassar, A. Z., & Bruch, C. E. (2003). Transboundary environmental impact assessment in international watercourse management. NYU Envtl. LJ, 12, 169

Committee on Economic, Social and Cultural Rights (2011). "Dam construction in Turkey and its impact on economic, cultural and social rights, Submission to the UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights for its 46 th Session", (2- 20 May 2011).

Dashti, T. (2011). Conceptualization of Ethnicity and Ethnic Minority as an Element of Political Society, *Political and International Research Quarterly*, No, 9. (in persian)

Declation of Madrid. (1911). International Regulation regarding the Use of International Watercourses for Purposes other than Navigation, available at: https://www.hlrn.org/img/documents/Declaration%20Madrid%201911.pdf

Espoo. (2022). Convention on Environmental Impact Assessment in a Transboundary Context, Available at: https: //treaties.un.org/doc/Treaties/1991/02/19910225%2008-29%20PM /Ch_ XX V II_04p.pdf.

Fadaeli, M. (2017). Protection of religious minorities in the Islamic legal system and the international human rights system, *Quarterly Journal of Comparative Islamic and Western Laws*, 4(1). (in persian)

Fadai Fard, M. (2021). Dam construction in Türkiye and crises bigger than war, *Ilna news*

پژوهش‌نامه ایرانی سیاست بین‌الملل،
سال ۱۲، شمارهٔ ۲، شماره پیاپی ۲۴، بهار و تابستان ۱۴۰۳

agency, Khobar code 1157502. https://www.ilna.news/fa/tiny/news-1157502. (in persian)
Farhadi, F.(2021). Hydropolitics of Tigris and Euphrates in the horizon of 2026 and 2030, *Islamic World Institute of Future Studies*, 68. (in persian)
Fatahi, H. (2007). *Examining the principle of non-discrimination regarding ethnic minorities in international covenants of civil and political rights*, Master's thesis, University of Tehran. (in persian)
Habertürk. (2020). Karakurt barajında kilise, mezarlık ve tapu tartışması, Available at: https://www.haberturk.com/son-dakika-haberler-karakurt-barajinda-mezarlik-ve-tapu-tartismasi-2662755.
Haji parvaneh, I. (2021). ISNA's full report of the meeting of the environmental faction on the process of building dams by the neighbors, *Iran Students News Agency "ISNA"*, news code: 1400090704967, Sunday, December 7. (in persian)
Halabian, A. H., & Shabankari, M. (2016). Investigating the process of temporal-spatial changes of Mesopotamia wetlands and factors affecting it, *Human and Environment Quarterly*, No. 94, 9-23. (in persian)
Heidarzadeh, T.; Jamali, H. R, & Gholami, M. (2017). Legal review of the increase in the phenomenon of fine dust in Iran and neighboring countries (with an emphasis on Iraq), *Political and International Research Quarterly*, 8(23), 35-61. (in persian)
Hekmatara, H. (2022). Water disputes between Iran and Turkey in the Aras basin and how to manage them, *Institute of Iran and Eurasia Studies*, 3 Mehr, short link: https://www.iras.ir/?p=6432. (in persian)
Helsinki Rules. (1966). International Law Association: The Helsinki Rules on the Uses of the Waters of International Rivers, available at: https://www.internationalwaterlaw.org/documents/intldocs/ILA/ILA-HelsinkiRules1966-as_amended.pdf
http://ardabilli.blogfa.com/post/238.
https://www.enerjiatlasi.com/akarsular/aras-nehri.html.
Icold-cigb. (2018). Number of Dams by Country Members (last visited on 17 May 2018)in:http://www.icoldcigb.net/article/GB/world_register/general_synthesis/number-ofdams-by-country-members.
Jan peror, M., & Abbasi, F. (2021). Relations between Iran and Turkey from the perspective of water resources, *geography and human relations*, 3(4), 44-56. (in persian)
Kalantari, J., & Hekmatara, H. (2020). Hydropolitical investigation of Turkish dam constructions in Aras Basin, 9th National Conference on Rain Catchment Surface Systems, *Tabriz University*. (in persian)
Karimi, B. (2012). *Hydropolitics of Aras border river (conflict or cooperation)*, master's thesis, political geography, Ferdowsi University of Mashhad. (in persian)
Kazemi, A. (2021). GAP and DAP projects of Türkiye from the point of view of international law and the mission of the media, *International Media Research Journal*, 7(1), 45-85. (in persian)
Kazemzadeh dolatabadi, A., & Shafiei, N. (2021). integrated management of water resources and river basin; Case study: Ars-Kor water basin, *Central Asia and Caucasus Studies Quarterly*, No. 114, 91-129. (in persian)
Kazemzadeh, A. (2022). Turkey's move to build a dam on the Ares River, *Ilna, Stare Sobh Online*, Khobar code 388855. (in persian)
Kieran Cooke .(2019). Before the flood: Turkey's new dam set to wash away past despite

uncertain future, Available at: https://www. middleeasteye. net/ news/ flood- turkeys- new-dam- set- wash- away- past- despiteuncertain- future.
Kirschner, Adele J. & Tiroch Katrin. (2012). The Waters of Euphrates and Tigris: An International Law Perspective", Max Planck Yearbook of United Nation Law, 16
Kliot, N. (2005). Water Resources and Conflict in the Middle East London: Routledge.www.odci.gov/cia/publications/factbook.
Marsden, S. (2011). The Espoo Convention and Strategic Environmental Assessment Protocol in the European Union: Implementation, Compliance, Enforcement and Reform. Review of European Community & International Environmental Law, 20(3), 267-276
Masafari, M. (2020). *Research project of documenting health-environmental damages of Aras River water pollution with emphasis on the border area of Armenia*, Health and Environment Research Center of Tabriz University of Medical Sciences, Water and Soil Pollution Management and Protection Office of Environmental Protection Organization. (in persian)
Masrour, M. (2017). *Political dimensions of water issues (hydropolitics) of Iran and its neighbors and its future prospects*, master's thesis of political science, Imam Sadeq University. (in persian)
Meijer, Laura. (2018). The Southeastern Anatolia Project (GAP): water, counterinsurgency, and conflict", Course "Food Security in International Politics: The Middle East and Africa", sciences po, kumait program.
Mergen, L. (2022). Iran's Farewell to Aras / How does Turkey's DAP project silently dry up Iran's water resources? *Chosen Analytical News Database*, Khobar code 673478. https://www.entekhab.ir/002pCY. (in persian)
Mianabadi, H. (2022). Goodbye Aras; Erdogan's DAP program, changing the identity of Turkish Kurds and creating a problem in the country's drinking water, *Aftab analysis news site*, Khobar code 673478. http://www.ensafnews.com/343031. (in persian)
Mianabadi, H., & Amini, A. (2019). Complexity of water, politics, and environment in the euphrates and tigris river basins. *Geopolitics 15*(54), 54-86. (In Persian)
Mohammadi, A. (2016). Dam construction in Türkiye, desertification in Iraq; A look at the huge GAP project in Turkey and its effects on the Tigris and Euphrates basin, *Jahan Sabz Monthly*, No. 4 and 5. (in persian)
Mohammadi, A. (2019). The effect of unsustainable dam construction in Turkey on Iran. Economy News, news code: 299703. https://www.eghtesadnews.com/fa/tiny/news-299703. (in persian)
Navari, A. (2018). The construction and commissioning of the Ilisu Dam in Turkey and the phenomenon of particulate matter in Iran: the priority of principles related to international environmental law, *legal studies*, 10(4), 219-261. (in persian)
New York Convention. (1997). Convention on the Law of the Non-navigational Uses of International Watercourses, available at: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/8_3_1997.pdf
Nikroshrostami, M. (2020). The rights of ethnic-religious minorities in international human rights documents, *human rights research paper*, fifth year, 4(19), 13-59. (in persian)
Ozkar. (2015). Gap, Kop, Dap Ve Tragep İle 10,8 Milyar Dolar Katlı Sağlanacak (With Gap, Kop, Dap and Tragep 10.8 billion Dollars Will Be Provided). www.kamugundemi.com. Available.
Piri Sarmanello, A. (2018). *Turkish Gap Project, Regional Trouble and Israel's Interests*,

International Center for Peace Studies. (in persian)
Porfashmi, A., & Arghand, B. (2017). *International Environmental Law*, second edition, Dadgstar Publications, Tehran. (in persian)
Porfashmi, S. A., & Maryam elsadat, M. (2011). The international responsibility of governments in environmental law, *encyclopedia of law and politics*, 7(15), 75-92. (in persian)
Qarehgozlou, M. (2017). Iran holds Turkey partly accountable for dust storms; Turkey denies, Available at: https://www.tehrantimes.com/ news/414799/Iran-holds-Turkey-partly-accountable-for-dust-stormsTurkey.
Qureshi, S. Z.; Mianabadi. H., & Hajiani, E. (2020). Analyzing the dimensions of the hydraulic mission in Turkish hydropolitics, *Iran's water resources research*, 16(1). (in persian)
Ramadan, H. (2020). Aras, Missing from the Karabakh war, *Iranian diplomacy*, 19 Bahman, news code 1999779. (in persian)
Ramzani qawamabadi, M. H., & Zare, A. (2021). Environmental disputes of the Tigris and Euphrates watershed countries regarding the Turkish government's dam construction from the perspective of international law, *Social Sciences Quarterly*, 19(1), 197-218. (in persian)
Rashidnejad, A.; Kavianirad, M., & Motaghi dastanai, A. (2020). The ratio of national convergence with the hydropolitical approach: a case study of dam construction projects in the east of Turkey, *Journal of Ethnic Social Studies*, 1(1), 303-325. (in persian)
Rezaei, A., & Jalalian, A. (2018). Turkey's international responsibility from the implementation of the GAP project with a review of international environmental law, *Law Studies*, No. 28, 159-186. (in persian)
Rezaimiahinejad, S. (2019). *Examining the works of GAP project on the environment of peripheral countries from the point of view of international environmental law*, master's thesis in the field of law, Payam Noor University, Dezful. (in persian)
Salman, M. A. (2007). The Helsinki Rules, the UN Watercourses Convention and the Berlin Rules: Perspectives on International Water Law, *International Journal of Water Resources Development*, 23(4), 625-640. (In Persian)
Shirzad, H. (2022). Türkiye seeks regional hydropolitic hegemony, *Analytical News Society A*, July 29. (in persian)
Taghizadeh ansari, M. (2014). *International Environmental Law*, Khorsandi, first edition, Tehran. (in persian)
Tahidi, A. R., & Kikhosravi, M. (2019). Treaty gap: the need to delve into the international obligations of governments in the process of building dams from the perspective of international law, *International Legal Journal*, No. 61, 385-412. (in persian)
Tsakalidou, Ilektra. (2013). The Great Anatolian Project: Is Water Management a Panacea or Crisis Multiplier for Turkey's Kurds? Available at: https://css.ethz.ch/en/services/digital-library/articles/article.html/167922
UN –Water (2012). Status Report on the Application of Integrated Approaches to Water Resources Management, Available at: https://www.un.org/waterforlifedecade/pdf/un_water_status_report_2012. pdf, Accessed on: 20 April 2020.
UNDP/GEF (2013). Transboundary Diagnostic Analysis for the Kura-Aras River Basin, Baku, Tbilisi & Yerevan, Available at: https://www.ge.undp.org/content/georgia/en/home/library/environment_energy/t

ransboundary-diagnostic-analysis-for-the-kura-aras-river-basin-.html, Accessed on: 20 April 2020.
UNESCO World Heritage Convention (1972). CONVENTION CONCERNING THE PROTECTION OF THE WORLD CULTURAL AND NATURAL HERITAGE, Available at: https://whc.unesco.org/archive/convention-en.pdf
Warner, J. (2012). The struggle over Turkey's Ilısu Dam: domestic and international security linkages. International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics, 12(3),231-250., Available at: https://link.springer.com/article/10.1007/s10784-012-9178.
Zaki, Y., & Asdalahi, S. S. (2020). Hydropolitics of the Turkish Gap project and its impact on the environmental security of Iraq and Syria, *Space Political Analysis Quarterly*, 3(1). (in persian)
Zaki, Y.; Delshadzadeh, J., & Karimi, B. (2015). Investigation and analysis of hydropolitics of international rivers with an emphasis on Aras border river, *Military and Security Geography Quarterly*, 1(1). (in persian)
Zamani, S. Gh. (2005). Protection of Minorities in International Human Rights Documents, *Law and Politics*, No 15. (in persian)
Zarinpouriganeh, Q. (2013). *The hydropolitical impact of the Tigris and Euphrates rivers on Iraq's regional relations*, master's thesis in political geography, Islamic Azad University, central Tehran branch. (in persian)